

Тема 5. «Кыргыз жараны» жарандык идентүүлүктү өнүктүрүүдөгү негизги инсандык компетенциялары

План

1. Компетенциялардын түшүнүгү, функциялары жана түрлөрү.....	1
2. Инсандык-жарандык компетенциялар жарандык идентүүлүктү калыптандыруунун негизи катары.....	5
3. Инсандын руханий-адептик жана моралдык-этикалык компетенциялары.....	9
Темага кыскача корутунду.....	12
Жаны терминдер жана аныктамалар.....	13
Суроолор жана окуу тапшырмалары.....	14
Колдонулган адабияттар.....	15

1. Компетенциялардын түшүнүгү, функциялары жана түрлөрү

Кыргыз билим берүү системасын реформалоонун учурдагы талабы эң биринчи кезекте жаштарды тарбиялоо болуп саналат. Анын алкагында коомдук баалуулуктарды терең түшүнүү жана кабыл алуу, социалдашууга жөндөмдүү, тарыхый жана маданий мурастарды, руханий баалуулуктарды жана улуттук маданиятты урматтоо башкы багыт болуп эсептелет.

Жарандык позицияны калыптандырууда компетенттүүлүк катары чечмеленүүчү жеке параметрлерди, ошондой эле аларды өздөштүрүү үчүн контролдук системаны аныктоо маселеси турат. Компетенттүүлүк билим берүү жана тарбиялоо процессинде университетте гана эмес, үй-бүлөнүн, достордун, жумуштун, саясаттын, диндин, маданияттын таасири аркылуу дагы калыптанат. Тарбиялоодо жарандык позиция менен байланышкан компетенциялардын ар кандай векторлорун моделдөө зарыл, алар чогуу бүтүндөй жана функционалдык инсанды түзүшөт. Ошентип, позициясын билдирген инсан белгилүү бир компетенцияларга ээ болушу керек.

«Компетенттүүлүккө негизделген мамиле» жана «негизги компетенциялар» түшүнүктөрү салыштырмалуу жакында эле кеңири таралган. Бул концепцияларга кайрылуу коомдо болуп жаткан өзгөрүүлөргө байланыштуу билим берүү тармагында, анын ичинде мектепте, университетте зарыл өзгөрүүлөрдү аныктоо каалоосу менен байланышкан.

Азыркы учурда компетенттүүлүккө негизделген мамиленин маңызын жана негизги компетенцияларды калыптандыруу проблемаларын талдаган ири илимий-теориялык жана илимий-методикалык эмгектер жарык көрдү, мисалы, А.В. Хуторскийдин «Дидактикалык эвристика» аттуу монографиясы.

Компетенттүүлүк мамиле – билим берүүнүн максаттарын аныктоонун, билим берүүнүн мазмунун тандоонун, билим берүү процессин уюштуруунун

жана билим берүүнүн натыйжаларын баалоонун жалпы принциптеринин жыйындысы. Бул принциптерге төмөнкүлөр кирет:

- Билим берүүнүн максаты – окуучулардын социалдык тажрыйбаны колдонуунун негизинде түрдүү тармактардагы жана ишмердүүлүктөгү маселелерди өз алдынча чечүүгө жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүү, анын элементи окуучулардын өз тажрыйбасы болуп саналат.

- Билим берүүнүн мазмуну – таанып-билүү, дүйнө тааным, адеп-ахлак, саясий жана башка маселелерди чечүүдө дидактикалык жактан ылайыкталган коомдук тажрыйба.

- Окуу процессин уюштуруунун мааниси окуучулардын билим берүүнүн мазмунун түзгөн таанып-билүү, коммуникативдик, уюштуруучулук, адептик жана башка маселелерди өз алдынча чечүү тажрыйбасын калыптандыруу үчүн шарттарды түзүү болуп саналат.

- Билим берүүнүн натыйжаларын баалоо билим берүүнүн белгилүү бир этабында окуучулардын жетишкен билим деңгээлине талдоо жүргүзүүгө негизделет.

Компетенциялардын негизги функцияларынын ичинен окутуудагы ролу жана орду боюнча төмөнкүлөрдү бөлүп көрсөтүүгө болот:

- күнүмдүк турмушка катышууга даярдалган жаш жарандарга болгон социалдык суроо-талапты чагылдыруу;

- билимдерди, көндүмдөрдү жана иш-аракеттердин ыкмаларын максаттуу комплекстүү колдонуу үчүн курчап турган реалдуулуктун реалдуу объекттерин коюуга;

- реалдуулуктун объектилерине карата анын жөндөмдүүлүгүн жана практикалык даярдыгын калыптандыруу үчүн зарыл болгон окуучулардын предметтик иш-аракетинин тажрыйбасын белгилөөгө;

- окуучуларды даярдоонун сапатынын интегралдык мүнөздөмөлөрүн чагылдырып жана ар тараптуу жеке жана коомдук мааниге ээ билим берүү контролун уюштуруунун каражаты катары кызмат кылат.

Компетенттүүлүк – бул инсандын билимдин, көндүмдөрдүн жана ишмердүүлүк ыкмаларынын ар кандай элементтерин белгилүү бир кырдаалда – тарбиялык, жеке, кесиптик – өз алдынча колдонуудагы комплекстүү жөндөмдүүлүгү.

Ошентип негизги компетенциялар - бул өлчөнгөн билим берүү натыйжалары, коомдук, мамлекеттик, кесиптик буйрутмалар аркылуу, коомдук тажрыйбага негизделип, көп функционалдуугу менен белгиленген окуу предметтери аркылуу ишке ашырылат.

Компетенция (лат. тилинен которгондо *competere* - дал келүү, туура келүү) адистин (кызматкердин) кесиптик милдеттердин белгилүү бир маселени чечүүдөгү жеке жөндөмдүүлүгү.

Компетенттүүлүк – бул адам жакшы билген билим чөйрөсү. Ал алынган көндүмдөрдүн, жөндөмдөрдүн жана тажрыйбалардын негизинде түзүлөт, алар өз кезегинде белгилүү бир иш-аракеттерди же милдеттерди аткарууга мүмкүнчүлүк берет.

Компетенттүүлүк – бул билим, түшүнүү жана иш-аракеттен турган өзгөчөлүктөр. Бул өзгөчөлүктөр тиешелүү түрдө көп өлчөмдүү, тактап айтканда, адистиктин чегинен чыккан, интеллектуалдык, баалуулукка багыт алуу, социалдык мүнөзгө ээ болгон жана өзүн-өзү жөнгө салуу жөндөмдүүлүгүн камтыган жалпы жөндөмдүүлүктөр жагынан да, ошондой эле адистиктин өзгөчөлүгү жагынан да түшүнүү керек.

Компетенттүүлүктөрдүн жыйындысы, берилген предметтик чөйрөдө эффективдүү ишмердүүлүк үчүн зарыл болгон билимдин жана тажрыйбанын болушу компетенттүүлүк деп аталат. (англ. competence).

Компетенция жана компетенттүүлүк бир эле нерсе эмес. Компетенттүүлүк – бул белгилүү бир профессионалдык милдеттерди чечүү жөндөмдүүлүгү, компетенттүүлүк – белгилүү бир ишти аткаруудагы сапаттын деңгээли.

Компетенциянын көп түрлөрү:

1.	Инсандык компетенттүүлүк	Адамдын ишинин натыйжалуулугун жогорулатууга көмөктөшүүчү өзүнүн билими, көндүмдөрү жана мамилеси (жүрүм-туруму), ошондой эле башка адамдар менен болгон мамилеси. Сабырдуулук, көңүл буруу, кызыгуу, камкордук жана кызыгуу, жакынын урматтоо	<ul style="list-style-type: none"> • Проблемаларды чечүү • Чечимдерди кабыл алуу • Байланыш • Юмор • Натыйжалуулук
2.	Билим берүүчү компетенттүүлүк	Билим активдүүлүгүнүн көндүмдөрүнүн жана жөндөмдөрүнүн жыйындысы.	<ul style="list-style-type: none"> •Максат коюу, •Пландаштыруу, •Талдоо •Механизмдерине ээ болуу
3.	Ишмердүүлүк компетенттүүлүк	Белгилүү бир бизнесте же тармакта талап кылынган билим жана көндүмдөр	<ul style="list-style-type: none"> •Кардар кызматы • Жумуш этикасы • Жоопкерчилик • Байланыш
4.	Башкаруучулук компетенттүүлүк	Жетекчилик жана башкаруу кызматтарына гана тиешелүү көндүмдөрдүн жыйындысы	<ul style="list-style-type: none"> • Мамиле куруу •Натыйжаларга багыт алуу •Стресске туруктуулук
5.	Лидердик	Лидерлик ролдор үчүн	<ul style="list-style-type: none"> • Таасир

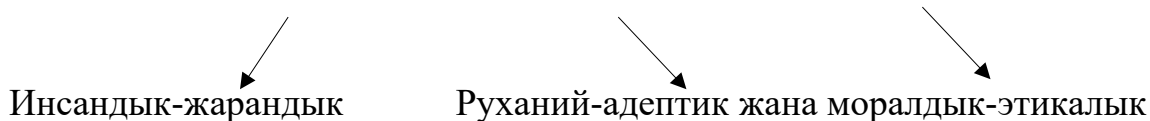
	компетенттүүлүк	талап кылынган көндүмдөр. Бул жөндөмдөр адамды топтун лидери катары натыйжалуу жыйынтыкка алып келет	<ul style="list-style-type: none"> • Тапкычтык • Ынандыра билүү
6.	Функционалдык компетенттүүлүк	Белгилүү бир жумуш үчүн конкреттүү билимге жана көндүмгө ээ болуу жагынан, атап айтканда, адам эмгек чөйрөсүндө, билим берүү тармагында же коомдук ишмердүүлүктө эмнелерди жасай алышы керек	<ul style="list-style-type: none"> • Отчет берүү • Маалыматтарды талдоо • Тармакты терең билүү
7.	Негизги компетенттүүлүк	Уюмга мүнөздүү жалпы көндүмдөр. Бул уюм жана анын кызматкерлери иш ыкмасы болуп саналат.	<ul style="list-style-type: none"> • Отчет берүү • Жогорку эмоционалдык интеллект • Баарлаша билүү
8.	Коммуникативдик же социалдык компетенттүүлүк	Иште гана эмес, ар бир адамдын жашоосунда маанилүү болгон билимдердин, көндүмдөрдүн, адамдар менен баарлашуу көндүмдөрүнүн жыйындысы	<ul style="list-style-type: none"> • Баарлаша билүү
9.	Когнитивдик компетенттүүлүк	Өз өлкөсүнүн жана чөлкөмүнүн тарыхын, чыгармачыл инсандардын, баатырлардын басып өткөн жолун, символдор, мамлекеттик бийлик жана Конституция боюнча алгачкы билимге ээ болушу, жарандык мамилелердин инфраструктурасын жана маалымат системасын, жоопкерчиликтин даражасын, объектилерин	Жерин билүү, баатырларды, мамлекеттин символикаларын билүү

		билиши керек. Маданий жана жаратылыш мурастарын, жарандык парздын маанилүүлүгүн түшүнүү	
--	--	---	--

Негизги компетенциялар – бул бүтүндөй адамдын жемиштүү жашоосу үчүн талап кылынган жана анын кесиптик компетенттүүлүгүн өнүктүрүү үчүн зарыл негиз түзүүчү компетенциялар.

Жарандык иденттүүлүктү калыптандыруу боюнча негизги компетенциялардын кээ бирлери төмөнкүлөрдү камтыйт:

Негизги компетенциялар

2. Инсандык - жарандык компетенциялар жарандык иденттүүлүктү калыптандыруунун негизи катары

Жарандык иденттүүлүктү калыптандыруунун негизги компетенцияларынын бири инсандык-жарандык компетенттүүлүгү болуп саналат. Маалыматтык адабиятта “инсан – бул өз жашоосун өз алдынча курган жана башкарган жана ал үчүн жоопкерчиликтүү адам”. Жаран деп ушул мамлекеттин туруктуу калкына кирген, конституцияда каралган бардык укуктардан пайдаланган, конституцияда белгиленген бардык милдеттерди аткарган адам саналат.

Жаран - бул мамлекетке жана укукка болгон инсандык мамиле катары түшүндүрүлөт. Мамлекеттин мыйзамдарына жана бийлигине баш ийген жаран. “Жаран” түшүнүгү мамлекет менен инсандын ортосундагы мамилени укуктук жактан бекитет.

Заманбап жарандык билим инсандын жарандык компетенцияларын өздөштүрүүгө багытталган. Орус окумуштуусу В.Ш.Масленникованын пикири боюнча, жарандык компетенттүүлүк – бул инсанга демократиялык коомдо жарандык укуктардын жана милдеттердин бардык комплексин жигердүү, жоопкерчиликтүү жана натыйжалуу ишке ашырууга, өзүнүн билимин жана көндүмдөрүн колдонууга мүмкүндүк берүүчү даярдуулук менен жөндөмдүүлүктүн жыйындысы.

Жарандык коомго интеграцияланууга гана эмес, социалдык, маданий жана экологиялык чөйрөнү өзгөртүүгө мүмкүндүк берген өнүгүп келе жаткан инсандын компетенцияларынын жыйындысында көрүнөт. Ал белгилүү бир багыт менен чектелбестен, жашоонун ар кандай аспектилеринде өзүн көрсөтө алат. Жогоруда айтылган компетенциялардын жыйындысына ээ болуу менен, социалдык институттардын ачыктыгынын шарттарында окуучу заманбап

коомдо ийгиликтүү иштей ала турган өз алдынча инсан болуп калат. Ошону менен бирге, ал алган жөндөмдөрүн адам катары өзүн, чөйрөсүн жана бүтүндөй коомду өнүктүрүү үчүн колдоно билүүсү маанилүү.

Жарандык компетенттүүлүк – бул социалдык, экономикалык, укуктук жана саясий концепцияларды жана структураларды, ошондой эле глобалдык окуяларды түшүнүүгө негизделген жоопкерчиликтүү жаран катары аракеттенүү жана өлкөнүн коомдук турмушуна толук катышуу жөндөмдүүлүгү. Ал негизги түшүнүктөрдү жана кубулуштарды билүүгө негизделет. Учурдагы окуялардан артта калбоо, ошондой эле улуттук жана дүйнөлүк тарыхты изилдөөнү да камтышы зарыл.

Жарандык компетенттүүлүк категориясы өнүгүүнүн узак тарыхына ээ жана алгач жарандык билим берүүнүн алкагында каралып келген. Бизге чейин жеткен байыркы грек философторунун ой толгоолорунда жана диалогдорунда жарандарда мамлекеттин өнүгүшүнө жана жарандардын жеке кызыкчылыктарын канааттандырууга көмөктөшүүгө тийиш болгон белгилүү бир калыптанган сапаттардын зарылчылыгы болушу белгиленет. Ошентип, байыркы грек философу Платон (б. з. ч. 427-348) мамлекет жөнүндөгү окууну жаратып, адамдын жаранынын индивидуалдык сапаттары менен мамлекеттин түзүлүшү менен дал келүүсүн карап, жеке адамдык жакшылык менен социалдык адилеттүүлүктү айкалыштырууга аракет кылган. Платон жакшылык менен жамандыкты туура түшүнүү, ошондой эле адилеттүүлүк маанисинде кайраттуулук, кыраакылык, акылмандык сыяктуу компоненттерин бөлүп көрсөткөн. Мындай жакшы сапат, философтун пикири боюнча, мамлекеттин бардык мүчөлөрүнө, жарандарга, саясий организмдин бир бөлүгү катары мамлекеттин кызыкчылыгын эске алуусу үчүн зарыл. Платондун «мыйзамдары» жеке адамдын жана дүйнөлүк укуктун эрки ортосундагы карама-каршылыкка жол бербөө үчүн иштелип чыккан жеке жана коомдук жашоону эң катуу жөнгө салууну кабыл алган жана белгилеген. Жарандык сапат, Платондун айтымында, жарандын жан дүйнөсүнүн сапаттары менен байланышта. Платон ар бир адам өз тагдырын мамлекетине арнаш керек деп эсептеген.

Жарандык мамлекеттин саясий, социалдык, экономикалык турмушуна катышуусунда, мыйзамдуулукту жана тартипти сактоодо, өлкөнүн коргонуу жөндөмдүүлүгүн чыңдоодо, өлкөнүн кызыкчылыгында жана өзүнүн жеке кызыкчылыктарына жетүү үчүн өз алдынча демилгелүү аракеттерге даярдыгында көрүнөт.

Жарандыкка тарбиялоонун ажырагыс шарты болуп жарандын мамлекетке болгон ишеними жана мамлекеттин сакталышы жана гүлдөп-өнүгүшү үчүн жоопкерчиликти сезүү саналат. Ар бир адам өз мамлекетинин тагдыры менен ажырагыс байланышты сезиши керек.

Патриоттуулук (грек. patriotes – жердеш, patris – Ата-Мекен) – Ата-Мекенге болгон сүйүү, өз Ата Мекенине берилгендик сезими, жарандык милдетти аткарууга даяр болуу. Жарандык-патриоттук баалуулуктарды тарбиялоо мамлекеттин оригиналдуу өнүгүү жолун түшүнүүгө мүмкүндүк

берүүчү, ар бир адамдын өз мамлекети менен руханий туугандыгын камсыз кылган улуттук идеяга негизделиши керек. Ал эми учурада улуттук идеянынын багытын аныктоо жүрүп жатат. Бул этапта Кыргыз Республикасынын жаранынын инсандыгын тарбиялоо менен байланышкан негизги баалуулуктар көрсөтүлөт: мекенчилдик, коомдук тилектештик, атуулдук, үй-бүлө, эмгек жана чыгармачылык, жаратылыш, гумандуулук.

Жарандык компетенттүүлүк төрт структуралык компоненттен турат: когнитивдик, активдүүлүк, аксиологиялык жана индивидуалдык.

Жарандык компетенциялар менен катар инсандык компетенциялар да бар:

- нарктык-маанилүүлүк компетенциялар (өз иш-аракеттери жана аракеттери үчүн максаттуу жана маанилүү орнотууларды тандап алуу жөндөмдүүлүгү);

- жарандык-патриоттук компетенциялар (жарандын укуктарын билүү жана сактоо, жарандык милдет, эркиндик жана жоопкерчилик, өзүнө ишенүү);

- маданият таануучулук компетенциялар (маданият баалуулуктарын жана үй-бүлөлүк кубулуштардын жана салттардын негиздерин билүү);

- инсанды өнүктүрүү компетенциялары (физикалык, руханий жана интеллектуалдык өзүн-өзү өнүктүрүүнүн жолдорун өздөштүрүү, өзүн-өзү жөнгө салуу, инсандык жана предметтик рефлексияны өз алдынча өркүндөтүү).

Инсандык компетенциялар ар бир инсандын кабыл алуу, баалоо жана жүрүм-турум көндүмдөрүнүн жыйындысы катары түшүнүлөт, алар анын курчап турган реалдуулукка эффективдүү интеграциясын камсыз кылууга багытталган жана өзүн-өзү аныктоо жана өзүн-өзү ишке ашыруу процессинин негизи болуп саналат.

Инсандык компетенциялар төмөнкүлөргө мүмкүндүк берет:

- өзүн жакшыраак түшүнүү;

- өзүнүн имиджин жакшыртуу, өзүнө көбүрөөк ишенимди сезүү;

- уюмдагы жеке максаттар менен практикалык ишмердүүлүктүн ортосундагы тең салмактуулукту табуу;

- ички конфликттерден арылуу, эмоцияларды жана жүрүм-турумду жакшыраак башкаруу;

- ой жүгүртүүнүн үлгүлөрүн жана стереотиптерин жеңүүгө;

- ар кандай кырдаалдарда көбүрөөк тандоолорду көрүү.

Ошентип, инсандык компетенцияларга билим алуу, уюштуруучулук, өз алдынчалык, жоопкерчилик, эмгекчилдик, патриоттуулук, өзүн-өзү башкаруу жана өзүн өзү пландаштыруу, өзүнүн жеке потенциалын ишке ашыруу зарылдыгы, ишенимдүүлүк, милдетти сезүү, жалпы адамзаттык баалуулуктарга багыт алуу, сабырдуулук, жалпы маданият, гумандуулук сыяктуу сапаттар кирет.

Инсандык-жарандык компетенттүүлүк көндүмдөрү коомдук кызыкчылыкта башка адамдар менен эффективдүү өз ара аракеттенүү

жөндөмдүүлүгү менен байланышкан. Критикалык ой жүгүртүүнү жана татаал маселелерди чечүү көндүмдөрүн, ошондой эле аргументациялоо жана жалпы иш-чараларга конструктивдүү катышуу көндүмдөрүн камтыйт; жергиликтүү деңгээлден улуттукка чейин бардык деңгээлдеги чечимдерди кабыл алууда демократиялык коомдун маанилүү бирдиктеринин бири катары эсептелген медианын салттуу да, жаңы да формаларына жетүү мүмкүнчүлүгүн билдирет. Демократиянын негизи катары адам укуктарын урматтоо бала кезинен эле түптөлүп, келечектеги жаранды туура тарбиялоонун негизи болуп саналат.

Төмөнкүлөргө өзгөчө көңүл бурулууга тийиш:

- социалдык жана маданий көп түрдүүлүктү колдоо;
- биримдик;
- туруктуу жашоо образы;
- дүйнөнүн маданияттарынын багыттарынын көп түрдүүлүгү;
- башкалардын жеке турмушун урматтоого жана өзүнүн иш-аракеттери жана иштери үчүн жоопкерчиликти алууга даяр болуу;
- саясий жана социалдык-экономикалык өнүгүүгө, гуманитардык илимдерге, маданияттар аралык байланышка кызыгууну көрсөтүү.

Социалдык теңчиликти жана адилеттүүлүктү камсыз кыла турган бейкалыс пикирлерди жеңүүгө да, зарыл болгон жерде компромисске да даяр болуу зарылдыгын баса белгилей кетүү керек.

Өз мамлекетинин тагдыры менен байланышын түшүнүү менен заманбап адам бүткүл планетанын жашоосу менен байланышты сезиши керек, б.а. өзүн дүйнөнүн жараны катары, айлана-чөйрөнүн гармониясына, планетадагы тиричиликтин сакталышы үчүн жоопкерчиликтүүлүгүн сезүү.

Инсандык-жарандык компетенцияны калыптандыруу ыкмаларын жарандык билимдерди калыптандыруу ыкмаларына жана жарандык көндүмдөрдү өнүктүрүү ыкмаларына бөлүү адатка айланган. Өз кезегинде, бир катар илимпоздордун пикиринен кийин, жарандык компетенттүүлүктү калыптандыруу үчүн методдорду эки бөлүп карашат:

1. Маалыматтык жана талкуу (лекциялар, баарлашуулар, аңгемелер, көйгөйлүү тапшырмалар, видеолорду көрүү, компьютердик технологияларды колдонуу);
2. Жарандык көндүмдөрдү өнүктүрүү ыкмалары интеллектуалдык көндүмдөрдү (талкуулоо ыкмаларын колдонуу, акылга чабуул, театрлаштыруу, жалпы улуттук иш-чараларды, саясий бизнес оюндарын өткөрүү аркылуу) жана практикалык көндүмдөрдү (социологиялык изилдөөлөрдү жүргүзүү, кайрымдуулук уюмдарында иштөө, жамааттык долбоорлорду түзүү боюнча иштөө) багытталган.

Албетте, инсандык-жарандык компетенттүүлүктү калыптандыруу процессинде баарлашуу ыкмасын колдонуу өтө маанилүү. Жарандык жөнүндөгү аңгемелешүү - бул идеологиялык пикирлештердин коллективинин маеги. Маектешүүнүн негизги максаты – окуучуларды ойготуу, аны умтулууга айлантуу жана жашоодогу эң негизги нерсе – жер

бетинде пайдалуу из калтыруу деген ойлорго түртүү. Дискуссия, «Акыл чабуулу», ошондой эле «Жарандын портретин тартуу», «Келечекке кат», «Саясий лидер менен маек» сыяктуу рефлексия көнүгүүлөрдү окуучулардын арасында өткөрүү. Мунун баары тигил же бул жол менен инсандык-жарандык компетенттүүлүктүн калыптанышына өбөлгө түзөт.

3. Инсандын руханий-адептик жана моралдык-этикалык компетенциялары

Интеграция, ааламдашуу, санариптештирүү доорунда коомдогу позитивдүү өзгөрүүлөр менен бирге адамдардын адеп-ахлагында, аң-сезиминде, руханий дүйнөсүндө, жүрүм-турумунда терс көрүнүштөр да болуп жатат.

Нарк-насил түшүнүктөрүнүн өзгөрүшү менен элдин салттуу баалуулуктарынын маанилүүлүгүн, муундан муунга кылдаттык менен өтүп келе жаткан мурастарды сактоону жана өнүктүрүүнү талап кылат.

Мамлекет өз жарандарынын келечек муунун өнүктүрүүдө улуттук жана жалпы адамзаттык баалуулуктарды бирдиктүү алып жүрүүсү зарыл. Адам укуктары, эркиндиктери, милдеттери жана жоопкерчиликтери ар бир коомдо эң жогорку баалуулук болуп саналат. Бирок ошол эле учурда мамлекеттин кызыкчылыгы жеке кызыкчылыктан жогору турушу керектигин унутпашыбыз керек.

Элдин аң-сезими, дүйнө таанымы жана тез өзгөрүп турган шартта өлкө жарандарын улуттук жана жалпы адамзаттык баалуулуктардын негизинде тарбиялоо, улуттук жана жарандык иденттүүлүк, жарандык маданиятты калыптандыруу маанилүү.

Алар төмөнкү принциптерге ылайык келүүгө тийиш:

- руханий-адептик тарбия салттуу баалуулуктарга, элдин билимине жана тажрыйбасына, ошондой эле жалпы адамзаттык баалуулуктарга негизделет;

- ар-намыс жана кадыр-барк, Ата Мекенге жана элге эрдик менен кызмат кылуу - эң жогорку баалуулуктар;

- материалдык кызыкчылыктан руханий жана адеп-ахлактык баалуулуктардын артыкчылыгы;

- үй-бүлө, татыктуу тарбия жана сапаттуу билим – руханий, адеп-ахлактык жана физикалык өнүгүүнүн негизи;

- боорукердик, кайрымдуулук, асылдык, адилеттүүлүк - инсандын адептүүлүгүнүн негизи.

Адеп-ахлак, кулк-мүнөз, руханият ж.б.у.с. философиялык түшүнүктөрдү так айырмалоо үчүн төмөндөгү аныктамаларга көңүл буруу керек.

Адеп-ахлак – адамдын коомдогу жүрүм-турумун жөнгө салуучу жана коом тарабынан кабыл алынган нормаларда чагылдырылган коомдук аң-

сезимдин формасы. Моралдык нормалар: коомго көз каранды, адамдын коомдогу жүрүм-турумун жөнгө салат, социалдык адекваттуу мамилелерди түзүүгө жардам берет, социалдык чөйрөгө көз каранды.

Моралдык аң-сезимди баалоочу критерий катары жакшы деген эмне, жаман деген эмне суроосу эсептелет. Коомдо кабыл алынган нормаларга туура келген жакшылык адамга жана коомго пайдалуу. Жамандык – бул кабыл алынган нормалардын көз карашынан алганда, адам жана коом үчүн терс карала турган нерсе.

Адептүүлүк – жалпы адамзаттык баалуулуктарга багытталган коомдук аң-сезимдин жөнгө салуучу формасы.

Адеп-ахлак:

- аң-сезимдин жөнгө салуучу формасы болуп саналат;
- коомго карата да, инсанга карата да чыгармачылык багытка ээ;
- жалпы адамзаттык баалуулуктарга басым жасайт;
- тигил же бул жүрүм-турумдун акыл-эстүүлүгүн адамдын өзүнөн талап кылуу;

Азыркы коомдогу моралдык жана этикалык көйгөйлөрдүн негизги себептери:

- ХХ-кылымдын аягында пайда болгон татаал социалдык-экономикалык көйгөйлөр;
- коомдун руханий ыдырашы жана жаштар үчүн жашоо багыттарынын бүдөмүк болушу;
- батыштын жашоо формаларын шашылыш көчүрүү;
- массалык маалымат каражаттары, кино, жарнама, интернет аркылуу тарап жаткан ыплас маалыматтар;
- баалуулук багыттарынын бүдөмүгү, көп адамдардын бири-бирине, коомго, мамлекетке ишенбөөчүлүк;
- кыргыз коомунун этникалык, регионалдык, диний жана социалдык таандыгы боюнча бир тектүү эместиги.

1. Инсандын руханий-адептик баалуулуктарын өнүктүрүүнүн негизги факторлору:

Инсандын руханий, адеп-ахлактык өнүгүүсү үчүн төмөндөгү баалуулук багыттарын жана мамилелерин калыптандырууну камтыйт:

- жалпы адамзаттык баалуулуктарды таануу;
- жалпы маданий баалуулуктарды таануу, башка элдердин этномаданий жана диний салттарын сыйлоо;
- улуу муундарга, өткөнгө, өз өлкөсүнүн тарыхына сый-урмат менен мамиле кылуу;
- эмгектин адам жашоосундагы маанисин таануу, башкалардын эмгегин сыйлоо;
- үй-бүлөлүк баалуулуктарды таануу, ата-энени сыйлоо;
- жарандык позицияны калыптандыруу, коомдун жана мамлекеттин туруктуу жашоосунун социалдык жана коомдук-саясий негиздерин урматтоо.

Адеп-ахлактын булагы болуп инсан кабылдай турган Кыргызстандын материалдык жана материалдык эмес баалуулуктары эсептелет.

- өз эне тилин билүү;
- көп тилдүүлүккө ээ болуу;
- жогорку маданиятты жайылтуу;
- маданиятты, тарыхты билүү;
- элдин каада-салттарын жана үрп-адаттарын урматтоо;
- боз үй, шырдак, ала кийиз ж.б. сыяктуу көркөм кол өнөрчүлүккө кылдат мамиле кылуу.
- жети атаны билүү;
- көк бөрү, сармерден, салбурун ж.б элдик оюндарга кызыгуу.
- илим жана билимге умтулуу;
- искусство жана адабият чыгармаларын, ата мекендик жана дүйнөлүк маданияттын мыкты үлгүлөрүн билүү;
- заманбап турмушту чагылдырган мезгилдүү адабияттарга, жалпыга маалымдоо каражаттарына демилге;

2. Моралдык-этикалык нормаларды өнүктүрүүнүн негизги факторлору:

Моралдык-этикалык нормаларды бала кезинен тартып калыптандыруу керек: үй-бүлөдө, бала бакчада, мектепте, университетте, эмгек жамаатында ж.б. инсандын семантикалык чөйрөсү, адамдын өзүнө, башка адамдарга, коомго, мамлекетке, Ата-Мекенге, бүтүндөй дүйнөгө болгон мамилесин салттуу моралдык нормалардын жана моралдык идеалдардын негизинде баалоо жана аң-сезимдүү жөндөмүн калыптандыруу.

Моралдык-этикалык нормалар төмөнкү багыттар боюнча негизги адамдык баалуулуктардын негизинде түзүлөт:

- коомдук мамилелер системасындагы нормалар жөнүндө түшүнүктөрдү калыптандыруу;
- адамдардын ортосундагы жемиштүү мамилени өнүктүрүү;
- руханий-адептик баалуулуктарына аң-сезимдүү жана жоопкерчиликтүү мамилени өнүктүрүү;
- өзүнүн жүрүм-турумун адекваттуу алып жүрүү;
- чечим кабыл алуу туура чечим кабыл алуу;
- дүйнөнү жана аны курчап турган жашоо мейкиндигин гармониялуу, кемчиликсиз кылып өзгөртүүнү каалоо.

Негизги баалуулуктар

- сабырдуулук
- гуманизм,
- адилеттүүлүк
- калыстык
- берешендик
- боорукерлик

– айкөлдүк

Инсандын руханий-адептик өнүгүүсүнүн күтүлгөн натыйжалары жана компетенциялары.

Маданий аң-сезим жана билдирүү компетенттүүлүгү идеялардын жана ишенимдердин чыгармачылык менен кандайча чагылдырылып, бир катар искусство жана башка маданий формалар аркылуу маданияттар аркылуу берилишин түшүнүүнү жана урматтоону камтыйт. Ал инсандын коомдогу өз идеяларын, сезимдерин жана ролун түшүнүүгө, өнүктүрүүгө жана билдирүүгө катышуусун камтыйт.

Бул компетенттүүлүк жергиликтүү, улуттук жана глобалдык маданияттарды жана сөз айкаштарын, анын ичинде: өз тилин, мурастарын жана каада-салттарын, ошондой эле бири-бирине жана көз караштарына таасир эте ала турган маданий маалыматтарды билүүнү талап кылат. Бул ар кандай коммуникация ыкмаларын, кооз нерсенин жаратуучусу, катышуучу менен аудиториянын жазуу, басма жана санариптик тексттердеги, театр, кино, бий, оюндар, искусство жана дизайн, музыка, архитектурадагы идеяларын камтыйт.

Дүйнөнү өз тажрыйбалары жана эмоциялары призмасы аркылуу кабыл алуу үчүн инсандыктын жана маданий мурастын түзүлүшүн түшүнүү маанилүү. Көндүмдөр каймана жана абстрактуу идеяларды билдирүү жана чечмелөө, искусство жана башка маданий формалар аркылуу жеке, коомдук же коммерциялык баалуулуктарды аныктоо жана таануу мүмкүнчүлүгүн камтыйт. Ошондой эле чыгармачылык процесстерге жекече жана жамааттык түрдө катышууну үндөйт.

Ошентип, жарандык иденттүүлүк социалдык иденттүүлүктүн бир бөлүгү болуп саналат жана өзүн белгилүү бир өлкөнүн жараны катары таанып-билүүнү билдирет жана төмөнкүлөрдү камтыйт:

- жарандык активдүүлүктү жана жоопкерчиликти өнүктүрүү;
- Ата-Мекенге сыймыктануу сезимин жана патриоттук сезимди калыптандыруу;
- Ата Мекендин тарыхын жана маданиятын билүү муктаждыгын калыптандыруу.

Темага кыскача корутунду

Ошентип, белгилүү бир жыйынтыктарды жыйынтыктап, жарандык иденттүүлүктү калыптандыруу үчүн негизги компетенциялардын билимине жана көндүмүнө ээ болуу зарыл экендигин белгилей кетүү керек. Компетенттүүлүк менен компетенттүүлүк бир эле нерсе эмес. Компетенттүүлүк – бул белгилүү бир профессионалдык милдеттерди чечүү жөндөмдүүлүгү, компетенттүүлүк – белгилүү бир ишти аткаруудагы сапаттын деңгээли.

Жарандык иденттүүлүктү калыптандыруу боюнча негизги компетенциялардын айрымдарына төмөнкүдөй түрлөр кирет: жеке-

жарандык, руханий-адептик жана моралдык-этикалык, алар бул темада кеңири талкууланат.

Жарандыкка тарбиялоонун ажырагыс шарты болуп жарандын мамлекетке болгон ишеними жана мамлекеттин сакталышы жана гүлдөшү үчүн жоопкерчиликти сезүү саналат. Ар бир адам өз мамлекетинин тагдыры менен ажырагыс байланышты сезиши керек.

Жарандык патриоттуулук менен тыгыз байланышта, анткени ар бир адам өзүнүн жарандык укуктарын жана милдеттерин ишке ашырган мамлекет көпчүлүк учурда адам жана анын ата-журту, мекени үчүн.

Ошентип, инсандык компетенцияларга билим алуу, уюштуруучулук, өз алдынчалык, жоопкерчилик, эмгекчилдик, патриоттуулук, өзүн-өзү башкаруу жана өзүн өзү пландаштыруу, өзүнүн жеке потенциалын ишке ашыруу зарылдыгы, ишенимдүүлүк, милдетти сезүү, жалпы адамзаттык баалуулуктарга багыт алуу, сабырдуулук сыяктуу сапаттар кирет. , гумандуулук, жалпы маданият.

Жеке-жарандык компетенттүүлүк көндүмдөрү коомдук кызыкчылыкта башка адамдар менен эффективдүү өз ара аракеттенүү жөндөмдүүлүгү менен байланышкан.

Кыргыз коомчулугунда жарандык иденттүүлүктү калыптандырууда саясий, экономикалык, социалдык багыттар менен катар руханий багытта дагы өнүгүсү зарыл, себеби руханият бардык нерсенин башатында турат. Ар бир инсан өз мекенин жүрөгү менен сүйүп, ал үчүн бардык потенциалын жумшай турган болсо чыныгы жарандык атуулдугун билдирген болот. Ар бир жаран Кыргызстандын бүгүнкү күнү, эртеңки жаркын келечеги үчүн руханий, адеп-ахлак, нарк-насили жогорку деңгээлдеги инсан катары ак кызматын кылуу милдет.

Жаны терминдер жана аныктамалар

1. **Жарандык компетенттүүлүк** – инсанга демократиялык коомдо жарандык укуктардын жана милдеттердин бардык комплексин жигердуу, жоопкерчиликтуу жана натыйжалуу ишке ашырууга, өзүнүн билимин жана көндүмдөрүн иш жүзүндө колдонууга мүмкүндүк берүүчү даярдуулуктун жана жөндөмдүүлүктүн жыйындысы
2. **Руханият**– ар кандай доорлордо кайсы бир элди рухтук жактан ички ишеним, аң-сезим деңгээлинде бириктирип турган эң бийик баалуулук жана символ, руханий баалуулуктардын жыйындысы
3. **Компетенттүүлүк** (лат. Competer-жарамдуу)-адистин (кызматкердин) кесиптик милдеттердин белгилүү бир классынын чечүүдөгү жеке жөндөмдүүлүгү
4. **Негизги компетенциялар**-билим берүүнүн коомдук, мамлекеттик, кесиптик тартипке ылайык аныкталуучу, көп функционалдуулугуна жана ашкере субъективдүүлүгүнө ээ болгон, окуу предметтеринин негизинде ишке ашырылуучу жана коомдук тажрыйбага негизделген өлчөнүүчү натыйжалары

5. **Маданий көп түрдүүлүк** – ар кайсы улуттардын менталдык денгээлдеги маданий өзгөчөлүктөрүн, каада-салттарын, жүрүм-турум ж.б. белгилерди, эрежелерди чагылдырган түшүнүк
6. **Адеп-ахлак**-адамдын коомдогу жүрүм-турумун жөнгө салуучу жана коом тарабынан кабыл алынган нормаларда чагылдырылган коомдук ан-сезимдин бир түрү
7. **Элдик педагогика** – элдин оозеки чыгармачылыкта, үрп-адат, каада-салттарда, оюн жана оюнчуктарда сакталган педагогикалык идеяларынын жана тарбиялык тажрыйбаларынын тутуму
8. **Атуул** - бир эле мезгилде жаран түшүнүгүн чагылдыруу менен кайсы бир мамлекеттин атуулу (гражданини) дегенди билдирет
9. **Патриотизм** (грек тилинен patriotes – мекендеш, patris – мекен) – мекенге болгон сүйүү, өз Ата Мекенине берилгендик сезими, жарандык милдетти аткарууга даяр болуу
10. **Социалдаштыруу** – инсандын социалдык нормаларды, эрежелерди, этикетти ж.б. өздөштүрүү аркылуу коомдо өз ордун табуусу
11. **Толеранттуулук** (сабырдуулук) – башка көз караштарга, башкача ойлоого, адеп-ахлакка, көнүмүштөргө карата көтөрүмдүү жана сабырдуу болуу дегенди билдирет
12. **Адептүүлүк** – адамдын адамча жашоо өрнөгү, бири бирине адамча мамиле кылуу адебине негизденген адамдардын ортосундагы мамиле

Суроолор жана окуу тапшырмалары:

1. Компетенттүүлүк деген эмне?
2. Компетенттүүлүктүн кандай түрлөрү бар?
3. Жарандык иденттүүлүктү өнүктүрүү үчүн негизги компетенцияларды тизмектеңиз
4. “Инсан”, “жаран” түшүнүктөрүнө аныктама бериңиз
5. Жарандык компетенттүүлүк деген эмне?
6. Жек-жарандык компетенцияны калыптандыруу үчүн кандай ыкмалар колдонулат?
7. Инсандын руханий-адептик баалуулуктарын өнүктүрүүнүн негизги факторлору кайсылар?
8. Инсандык моралдык-этикалык нормалары эмненин негизинде түзүлөт?
9. Адеп-ахлактык баалуулуктардын булактарын атагыла
10. Адеп-ахлак менен адептүүлүктүн кандай айырмачылыктары бар?
11. Материалдык жана материалдык эмес баалуулуктарды атаңыз

Колдонулган адабияттар:

1. Болпонова А. Б. История и эволюция клановой системы в политических процессах кыргызского общества (XIX-XXI вв). – Бишкек, 2013. – 284 с.
2. Гараева Н.Р. Ключевые компетенции конкурентоспособной личности как залог успешности в современной мире//<https://moluch.ru/conf/ped/archive/395/16582>
3. Гражданская и политическая идентичность: концепты и практики: Материалы круглого стола по проблемам идентичности / под ред. А.Г. Большакова, О.И. Зазнаева ; Казанский (Приволжский) федеральный университет. – Казань: Отечество, 2012. – (Вып. 1. Научные семинары. Круглые столы. Дискуссии).
4. Дробижева Л. М. Идентичность и этнические установки русских в своей и иноэтнической среде. // [ecsocman/hse.ru](https://ecsocman.hse.ru).
5. Джунушалиев Дж., Плоских В. Трайбализм и проблемы развития Кыргызстана// Центральная Азия и Кавказ. – 2000, №3(9). – С.146-155
6. Джусупбеков А. Основные уровни этнической идентичности номадов: социально-философский анализ. Специальность: 09.00.11 – Социальная философия. Диссер. на соискание ученой степени доктора философских наук. Бишкек-2010
7. Дьякова В.В.Гражданская идентичность поколений в современной России: социологический анализ. Спец. 22.00.04. – социальная структура, социальные институты и процессы. Автореферат диссертации на соискание ученой степени канд. социол. наук. Астрахань, 2017. – 24 с.
8. Исаев К. Особенности идентичности жителей постсоветского Кыргызстана//Социологические исследования. – 2009. - №5. – 91-94 с.
9. Лебедев О. Е. Компетентностный подход в образовании // Школьные технологии. 2004. № 5. С. 3-12.
10. Манас: вариант С.Каралаева: А. Жанакова, А. Акматалиев; Б. «Турар», 2010. -108 с.
- 11.Масленникова В.Ш. Педагогическая модель социально ориентированной личности студента. Казань, 2006.
12. Семененко И. С., Лапкин В.В., Бардин А.Л., Пантин В.И. Между государством и нацией: дилеммы политики идентичности на постсоветском пространстве. – Полис. Политические исследования . 2017. -№5 С. 54-78.
13. Сеитбаев Б. Политическая элита и трайбализм. Специальность Диссертация на соискание ученой степени канд. философских наук. – Бишкек
14. Тишков В.А. Усложняющее разнообразие: как его понимать и упорядочить. – Культурная сложность современных наций. Отв. Ред. В.А Тишков, Е.И. Филиппова. М.: Политическая энциклопедия. С. 7-18.

15. Торогелдиева Б.М. Формирование гражданской идентичности в полиэтничном кыргызстанском обществе// Развитие территорий. – 2017. - №1(7). – С.12-16
16. У истоков кыргызской национальной государственности/Ред.:Т.К. Койчув и.д. – Бишкек: Илим, 1996. – 384 с.
17. Хачатрян Л.В. Формирование цивилизационной идентичности как фактор интеграции российского общества. Специальность 09.00.11 – Социальная философия. Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук. Ставрополь, 2020. – С. 136-140.
18. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис: пер. с англ./Общ. ред. И предисл. Толстых А.В. – М.: Издательская группа «Прогресс», 1996. – 344 с.
19. Этносоциальные и этнокультурные процессы в Центральной Азии: история и современность – Б.: Илим. 2010. – 428 с.